

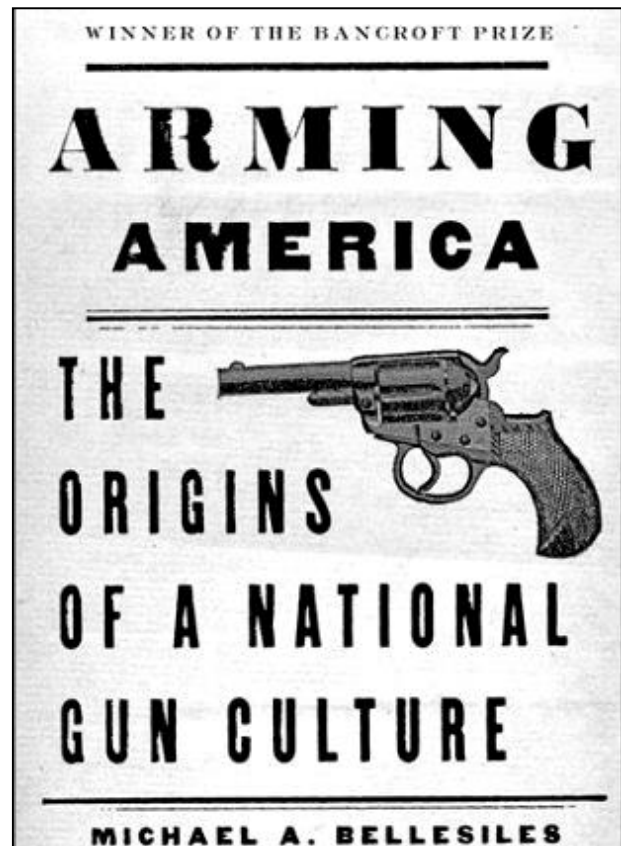
BEELDVORMEN

Koen Henskens (2011)

‘Door grondig naar de historische bronnen te kijken doorbreekt Bellesiles de mythe dat het Amerikaanse recht om wapens te dragen al teruggaat naar de Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd van 1776. Beginnend bij de Europese traditie waar de Amerikaanse kolonisten uit voortkwamen, laat Bellesiles zien dat de gewone kolonist weinig op had met vuurwapens. Het was de burgeroorlog halverwege de 19^e eeuw die de wapenproductie vergrootte. Aan het einde van de burgeroorlog, in 1865, werd besloten dat de soldaten hun wapens mochten houden en dit heeft ervoor gezorgd dat dit ooit zelden nodig geachte werktuig werd veranderd in een noodzakelijkheid, daarmee een emotionele band creërende tussen mens en het wapen.’

Bovenstaande tekst staat op de achterkant van de nieuwe uitgave van het boek *Arming America* dat Michael A. Bellesiles in 2000 schreef. Het werk werd meteen baanbrekend genoemd en hij won er onder andere de prestigieuze Bancroft prijs mee. De vanzelfsprekendheid van het wapenbezit in de VS stond ineens op losse schroeven. Veel voorstanders voor het afschaffen van het wapenbezit prezen het boek. De historische onderbouwing van de voorstanders voor het dragen van wapens was immers onderuit gehaald.

Eén groep was echter niet blij met de conclusies van het boek: de wapenlobby en de National Rifle Association. Voorman en acteur Charlton Heston van de NRA noemde het boek meteen belachelijk, en bevestigde dat de traditie van wapenbezit een fundamentele Amerikaanse waarde was, die teruggaat tot de Onafhankelijkheid, ruim honderd jaar voordat Bellesiles het wapenbezit pas ziet opkomen. Bellesiles antwoordde dat

Heston eerst maar eens geschiedenis zou moeten studeren, voordat hij het zorgvuldig ambachtelijk werk van een historicus naar de prullenbak verwees. Enkele historici die tevens wapenliefhebbers waren gingen vervolgens zelf op onderzoek uit en concludeerden dat het ambachtelijk werk van Bellesiles toch niet zo grondig was, dat hij selectief was met zijn cijfermateriaal, dat citaten uit de context waren gehaald en dat hij bronnen interpreteerde in zijn voordeel. Enkele van de genoemde bronnen kon men zelfs niet terugvinden. De historische wereld keerde zich tegen hem en twee jaar later heeft Columbia University, die de Bancroft prijs uitreikt, de prijs weer ingetrokken. Hoewel Bellesiles enkele kleine foutjes, die in elk historisch werk te vinden zijn, heeft toegegeven, heeft hij nooit afstand van zijn werk genomen en houdt hij vol dat hij

zich aan de wetenschappelijke normen voor historisch onderzoek heeft gehouden. Dat zijn interpretaties en conclusie afwijken van wat sommige andere historici vinden maakt, zo zegt Bellesiles, zijn conclusie niet minder waar dan andere interpretaties over dit onderwerp¹.

Dit hoofdstuk gaat over interpretaties over het verleden. In paragraaf 1 wordt gekeken waarom het voor historici onmogelijk is om objectief te zijn. Paragraaf 2 bespreekt het belang van goede inleving om tot een correct beeld te komen. Paragraaf 3 gaat uitgebreider in op de normen en waarden waar de historici onmogelijk van los kunnen komen. De laatste paragraaf gaat over het uiteindelijke beeld dat door historici gecreëerd wordt. Dit beeld kan botsen met andere beelden. De vraag is dan of er zoiets als historische waarheid bestaat.

Objectiviteit

Subjectiviteit en objectiviteit

In de 19^e eeuw beweerde Leopold von Ranke dat het de taak is van historici om de geschiedenis te tonen *'zoals deze werkelijk geweest is'* en alleen *'naakte waarheid zonder opsmuk'* te produceren. Ranke was niet de eerste die schreef over dit ideaal van objectiviteit. Al rond onze jaartelling beriepen Cicero en Lucianus, beide Romeinse geschiedschrijvers, zich er al op dat de historicus de feiten onvertekend en onbevooroordeeld moest weergeven.

Dat dit niet vanzelfsprekend is, blijkt onder andere uit de woorden van de Italiaanse geschiedschrijver Francesco Patrizi (1529-1597), die al beweerde dat dit niet mogelijk is. Hij schreef dat de historicus ofwel schrijft over dingen en mensen die

hij in zijn eigen leven van dichtbij heeft meegemaakt, of over dingen van voor zijn tijd of van ver weg. Hoewel de geschiedenissen in de eerste categorie heel informatief kunnen zijn, geeft Patrizi aan dat de schrijvers in dit geval waarschijnlijk beïnvloed zijn door hun eigen ervaringen en daardoor toch een gekleurd beeld geven van de werkelijkheid. Als historici over eerdere tijden schrijven, die ze zelf niet hebben meegemaakt, dan vond Patrizi de geschiedschrijving even informatief als de beschrijving van een neushoorn door iemand die er nooit een heeft gezien. In beide gevallen zegt de geschiedenis volgens Patrizi meer over de schrijver dan over dat wat beschreven wordt².

Ondanks de eerdere woorden van Patrizi was Ranke ervan overtuigd dat als je maar nauwgezet de bronnen bestudeert, de historicus zich *'als het ware zou laten oplossen en alleen de dingen laten spreken'*. Hiermee verwoordt Ranke de kern van het verschil tussen objectiviteit en subjectiviteit. Ranke wilde alleen het object, de dingen, laten spreken en dacht dat hij als onderzoeker (of subject) zichzelf kon laten oplossen. Is het echter mogelijk om je als historicus helemaal weg te cijferen? Is objectieve geschiedenis überhaupt mogelijk?

Als we naar uitspraken kijken als *'dit boek telt 100 pagina's'* of *'Hitler stierf in 1945'* dan zal iedereen het daar over eens zijn. Deze uitspraken worden als feitelijke uitspraken gezien en daarom als objectief beschouwd. Als we echter beweren dat *'een boek spannend is'* of zeggen dat *'Hitler een monster was'*, dan is voor iedereen duidelijk dat deze uitspraken niet meer objectief zijn. Dit komt omdat ze waardeoordelen bevatten van degene die de uitspraken doet. Hierdoor zegt de uitspraak meer over de persoon die het

---

¹ M.A. Bellesiles, *Weighed in an Even Balance* (New York 2003);

---

² P.R. Blum, 'Francesco Patrizi in the "Time-Sack": History and Rhetorical Philosophy', in *Journal of the History of Ideas*, 61-1 (2000), p. 59-74

zegt of schrijft, dan over dat wat onderzocht wordt. De uitspraken zijn subjectief.

Als we bovenstaande redenering volgen zou een geschiedverhaal alleen puur feitelijke uitspraken mogen bevatten als het objectief wil zijn. Dit lijkt bijna onmogelijk, maar stel dat het een historicus lukt. Is het werk dan automatisch objectief? Stel hij schrijft een geschiedenis van de Japanse bezetting van Indonesië zonder ook maar één waardeoordeel, maar hij vergeet te vermelden dat de Nederlanders in concentratiekampen zijn gestopt. Of stel dat een historicus een boek schrijft over de Vietnamoorlog zonder waardeoordelen, maar vergeet de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam en Cambodja te vermelden. Zouden wij deze boeken dan als objectief bestempelen? Waarschijnlijk niet. De historicus is immers selectief te werk gegaan. Niet alleen bij het uiteindelijke beeld dat gecreëerd wordt moet een historicus selecteren, maar ook in de keuze van de bronnen die hij raadpleegt. Het is in veel gevallen onmogelijk om alle bronnen over een onderwerp te raadplegen. De historicus is vaak gedwongen een keuze te maken, wat ten koste van de compleetheid en daarmee de objectiviteit gaat.

Objectiviteit hangt dus niet alleen af van het al dan niet gebruiken van uitspraken met waardeoordelen, maar ook van andere factoren. Sommige van deze factoren kunnen niet weggenomen worden, waardoor echte objectieve geschiedschrijving onmogelijk is. Sommige filosofen trekken het zelfs breder dan geschiedschrijving en zeggen dat volledige objectieve kennis al nooit kan bestaan. Objectieve kennis houdt immers in dat deze niets met het waarnemend subject te maken heeft, maar alleen het waargenomen object. Om de eenvoudige reden dat er altijd een waarnemend

subject moet zijn, kan deze kennis nooit bestaan.

Hoewel geschiedschrijving dus nooit objectief kan zijn, wil dat niet zeggen dat alle geschiedschrijving ineens onbetrouwbaar is, zoals Fabrizio beweert. Het wil dus niet zeggen dat men alle geschiedschrijving zomaar overboord moet gooien. Historici kunnen zichzelf wellicht niet helemaal, maar op zijn minst zoveel mogelijk, wegcijferen juist door zich bewust te zijn van de onmogelijkheid zich helemaal weg te cijferen. De betrouwbaarheid hangt dus af van de mate van subjectiviteit.

Welke factoren objectieve geschiedschrijving allemaal in de weg staan wordt in deze paragraaf verder uitgewerkt, waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen persoonsgebonden en tijdsgebonden factoren.

Persoonsgebonden factoren

Op de omslag van *In Vrijheid herboren. Katholiek Nederland, 1853-1953* van L.J. Rogier staat een afbeelding van een penning die in 1853 is geslagen bij het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland. Op dat moment werden de bisschoppen in Nederland voor het eerst sinds de Tachtigjarige Oorlog weer officieel erkend.

Voor Rogier, hoogleraar Nederlands Katholicisme aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen, gold dit moment als het startpunt van een nieuwe opleving van het katholicisme in Nederland. Hij zag de periode erna als een van grote bloei voor het Nederlands katholicisme, waarbij de katholieken in Nederland zich weer lieten zien. Deze positieve visie van Rogier op wat wij nu zien als het ontstaan van de katholieke zuil in Nederland is verklaarbaar als we naar de persoon van Rogier kijken. Rogier was een geboren en getogen katholiek, maar niet afkomstig van beneden de rivieren,

maar uit Rotterdam. Als katholiek tussen de 'andersdenkenden' zoals ze toen in katholieke kringen werden genoemd leefde hij, in zijn eigen woorden, '*altijd in het voortdurende besef niet protestants te zijn*'. Rogier vond dat de katholieken zich teveel hadden teruggetrokken en zich te weinig lieten zien in het openbare leven. Hij wilde dat de katholiek weer trots kon zijn op zijn verleden en zich niet een tweederangs burger zou voelen. Als hij college gaf, ging hij helemaal op in het tot leven wekken van de eigen katholieke cultuur, die de spil leek in de Nederlandse geschiedenis. Binnen zijn denken schetste hij een beeld van de eigen geschiedenis, met de emancipatie van de katholieken in de 19^e en 20^e eeuw als een goede, positieve ontwikkeling.

Wat Rogier zelf niet door had is dat hij door zijn jeugd, zijn godsdienstige overtuiging en het 'vijandelijke milieu' waarbinnen hij als achtergestelde katholiek opgroeide, zijn objectiviteit heeft aangetast.

Persoonsgebonden factoren als de godsdienstige overtuiging en het milieu waarbinnen iemand opgroeit, zijn zeer bepalend voor de manier waarop iemand naar de geschiedenis kijkt³.

Dat naast het *milieu* en de *godsdienstige overtuiging* van de historicus ook de *politieke overtuiging* invloed heeft op de geschiedschrijving wordt goed zichtbaar bij de historici Jan en Annie Romein. Van

dit communistisch echtpaar is weleens gezegd dat terwijl de kinderen aan de eettafel boven de gekookte aardappels zich stom verveelden, de ouders heftig discussieerden over hoe een en ander vanuit marxistisch standpunt gezien kon worden. Als Jan in zijn werk teveel afdwaalde van het marxistisch standpunt, werd hij door zijn vrouw Annie weer op koers gezet. In het werk van Jan en Annie Romein is het marxisme terug te zien in de aandacht voor machtsverhoudingen en in de grote rol voor de gewone mens in hun geschiedschrijving. Door de politieke overtuiging van Jan Romein kan men zeggen dat zijn werk vooral nadruk legt op economische en sociale geschiedenis, en daarbij minder waarde hecht aan andere aspecten⁴.

Marxisten gingen ook in de geschiedenis op zoek naar bewijzen die de theorie van Marx bevestigde. Zo wordt in de *Great Soviet Encyclopedia* in de beschrijving van

De communistische opstandelingen in Duitsland in de jaren 20 noemden zichzelf Spartakisten en adopteerden daarmee de leider van de slavenopstand als hun voorbeeld.

³ W.J. Berkelaar en J. Palm, *Ik wil wekken en waarschuwen: Gesprekken over Nederlandse historici en hun eeuw* (Amsterdam 2008), hoofdstuk Rogiers

⁴ Idib, hoofdstuk Jan en Annie Romein; J. Romein, *Historische Lijnen en Patronen* (Amsterdam 1971)

Spartacus, leider van de grote slavenopstand in Italië van 73-71 voor Christus, benadrukt dat hij als onderdrukte slaaf in opstand kwam tegen onderdrukkende Romeinse overheid en dat hij communistische neigingen had, zoals het gelijk verdelen van de buit en de manier van besluitvorming, waarbij de soldaten in vergaderingen mochten meebeslissen. Zijn mislukte opstand wordt dan ook als een voorbode gezien voor een latere omslag waarin de machthebbers wel succesvol omvergeworpen werden.

Als we de Nederlandse voorbeelden vergelijken met het voorbeeld van de Sovjet-Unie, dan is het grote verschil dat er in Nederland ook nog andere historici te werk gingen die tegelijkertijd met Rogier of met Jan en Annie Romein een andere visie op de geschiedschrijving hadden. Hierdoor kon men het niet eens zijn met elkaar en elkaar corrigeren. In het laatste geval, namelijk in de Sovjet-Unie was dit geen optie. Vanuit overheidswege werd bepaald dat de marxistische visie op de geschiedenis de enige toelaatbare was. Andere visies werden simpelweg verboden. De historici die in de Sovjet-Unie schreven waren dus gedwongen om binnen deze visie te schrijven, wat hun objectiviteit ondermijnt. Historici werkten in dienst van de overheid en van hun werd dan ook verwacht dat zij de overheid in hun werk niet bekritiseerden, maar vooral steunden en legitimeerden. Als een historicus in dienst is van een overheid of een bedrijf, is hij voor zijn levensonderhoud afhankelijk van deze overheid of dit bedrijf. De kans dat hij zich kritisch uitlaat over zijn werkgever is dan ook kleiner, wat ten koste van de objectiviteit van de historicus gaat. Zo heeft Philips voor zijn 100-jarig jubileum een historicus aangesteld die de geschiedenis van het bedrijf zou beschrijven. Het zal niet verbazen dat in dit boek de positieve ontwikkeling en groei van het bedrijf, met alle uitvindingen

waardoor Philips groot is geworden, centraal staan. Economisch mindere en politiek omstreden periodes krijgen slechts terloops aandacht. In de pagina's die aan de Tweede Wereldoorlog zijn gewijd, probeert de schrijver de ontwikkelingen bij Philips luchtig en politiek correct te houden, door niet te vermelden dat de producten van Philips tijdens de bezetting naar de Duitsers gingen, maar wel op te schrijven dat *'bij Philips weliswaar gewerkt werd, maar ook op grote schaal de schijn werd opgehouden. Er zijn veel voorbeelden van verzet'*⁵.

Een ander persoonsgebonden factor die objectieve geschiedschrijving in de weg kan staan is de ijver en het enthousiasme van de historicus. Van Jan Romein is bekend dat hij de ambitie had om dé historicus van zijn tijd te zijn. Deze ijver kan overslaan in *eerzucht of arrogantie*, waar bij Rogier ook al iets van terug te vinden is. Hij schroomde er niet voor terug om zelfs bisschoppen terecht te wijzen en ze erop te wijzen dat ze niet alleen de geschiedenis, maar ook hun geloof verkeerd interpreteerden. In het voorbeeld uit de inleiding van dit hoofdstuk kunnen we ook zien dat Bellesiles de historische feiten heel ruim geïnterpreteerd heeft om zijn stelling te bewijzen. Deze ruime interpretatie is hem duur komen te staan. De politieke overtuiging van andere historici had hem in eerste instantie veel lof en medestanders opgeleverd. Op het moment dat duidelijk werd dat niet alles in zijn werk klopte, liet de gehele historische wereld hem meteen vallen. Ook zijn medestanders. Hoewel Bellesiles volhield aan zijn conclusies, kreeg hij van niemand meer steun. Zijn collega-historici brandden hun vingers liever niet aan de affaire uit *angst voor reputatieschade*.

---

⁵ P. Lakeman, *100 Jaar Philips. De Officieuze Biografie* (Amsterdam 1991)

We hebben hierboven gezien dat er veel persoonsgebonden factoren zijn, die de objectiviteit van de historicus en zijn werk kunnen beïnvloeden. Het is taak van de historicus om zich zoveel mogelijk bewust te zijn van deze factoren, zodat hij er rekening mee kan houden in zijn onderzoek en meer afstand kan nemen van zijn eigen achtergrond om objectiever onderzoek te kunnen doen. Naast de persoonsgebonden factoren, zijn er ook meer algemene, tijdgebonden factoren. Deze worden hieronder behandeld.

Tijdgebonden factoren

Dat naast persoonsgebonden elementen elke geschiedschrijving ook subjectieve tijdgebonden elementen in zich heeft, wordt duidelijk als we kijken naar de bondige definitie van geschiedenis die Huizinga ooit van geschiedenis gaf, namelijk dat *'geschiedenis de geestelijke vorm is waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden'*. De tijd waarin de historicus leeft is per definitie een beperking van de objectiviteit van het werk dat geschreven wordt. Omdat de historicus *tijdgebonden* is, beoordeelt hij andere tijden altijd met de kennis van zijn eigen tijd. Hij kent als het ware de afloop van de geschiedenis al. Het is achteraf makkelijk te oordelen over keuzes die mensen in het verleden hebben gemaakt, als de gevolgen bekend zijn. Zo is het verleidelijk om bijvoorbeeld de Nederlandse premier Colijn te veroordelen voor zijn oproep aan de Nederlandse bevolking om de Duitse bezetting in 1940 te accepteren. De woorden van Colijn zijn minder vreemd als we bedenken dat deze komen uit een tijd waarin de Duitsers in Europa verreweg militair sterker waren en de Verenigde Staten zich neutraal opstelde en nog niet bij de geallieerden hoorde. De vragen die een historicus aan het verleden stelt zijn ook altijd *cultuurgebonden*. In elke tijd en cultuur is men met eigen vraagstukken bezig.

Daarbij aansluitend zijn de onderzoeksthema's van historici een gevolg en afspiegeling van de vragen die gesteld worden in een cultuur. Zo kwam in de jaren zestig tegelijk met de tweede feministische golf de gender- of vrouwengeschiedenis op. Voor het eerst werd de traditionele rol van de vrouw ter discussie gesteld. Was het wel zo vanzelfsprekend dat vrouwen zich in deze rol bevonden? Zijn de rolpatronen in het gezin altijd hetzelfde geweest? Er werd ineens anders naar reeds bekende bronnen gekeken. De vrouw en het gezin kreeg meer aandacht in de geschiedschrijving. In een enkel geval werd door de nieuwe benadering naar het verleden nieuwe verklaringen gevonden voor bepaalde gebeurtenissen. Een risico dat met nieuwe zienswijzen op de geschiedenis is dat men begrippen uit de eigen tijd en cultuur incorrect gaat toepassen op andere tijden. Zo zou een feminist terug kunnen kijken naar de middeleeuwen en wellicht snel geneigd zijn om een sterke middeleeuwse vrouw als Eleanora van Aquitanië als feminist te bestempelen omdat zij weigerde haar leger uit Aquitanië onder het commando van haar man te scharen, maar erop stond om haar eigen leger te leiden. Hierboven hebben we reeds een ander voorbeeld gezien waarin Spartacus door marxisten eigenlijk als een vroege socialist werd beschouwd. Door het gebruik van hedendaagse *taal* op vroegere tijden zou een vertekend beeld kunnen ontstaan omdat deze termen niet bestaande verbanden kunnen impliceren of bepaalde motieven suggereren die niet in de tijd passen. De begrippen bevatten associaties die bij een andere tijd en cultuur horen en die door het gebruik ervan verkeerd op deze personen worden geprojecteerd. Zo wordt de term *'antisemitisme'* veelal gebruikt voor vervolgingen van joden door de eeuwen heen, terwijl de term pas in de 19^e eeuw voor het eerst gebruikt is. In de

oorspronkelijke betekenis betreft het een haat tegen het joodse volk of ras, terwijl het steeds vaker gebruikt wordt voor alle vormen van jodenvervolgingen. Ook waar het om de religie draait of zelfs een persoonlijke vete tussen twee mensen. Als de een toevallig een jood is, wordt de ander al snel tot antisemiet gebombardeerd in de geschiedschrijving en de media. Sinds de Tweede Wereldoorlog is de lading van de term door de Holocaust veel zwaarder geworden, waardoor men ook zwaarder is gaan tillen aan eerdere vormen van jodenvervolgingen. Dit heeft er uiteindelijk toe geleid dat er zelfs historici zijn geweest die het antisemitisme terugvoeren tot de Romeinse tijd. Hierbij wordt deze door historici geen onderscheid meer gemaakt tussen vervolgingen vanwege het joodse geloof, of vervolgingen tegen het joodse volk omdat zij als untermensch gezien worden. Ook begrippen die al wel in gebruik waren in de tijd waarin het bestudeerde object zich bevindt kunnen een andere invulling of betekenis gekregen hebben. Zo hebben

een aantal Schotse bisschoppen in een verklaring tijdens de Schotse onafhankelijkheidsstrijd tegen de Engelsen in de 14^e eeuw in een verklaring opgeschreven dat de *Engelsen 'hun leven konden afnemen, maar nooit hun vrijheid'*. Vanuit onze tijd zouden wij dit snel interpreteren als een roep om persoonlijke vrijheid en vrijheid van meningsuiting, terwijl de bisschoppen in hun tijd het over vrijheid van buitenlandse overheersing hadden. Persoonlijke vrijheid en vrijheid van meningsuiting was niet iets waar een gemiddelde middeleeuwse bisschop blij mee was. De taal kan objectiviteit dus ook in de weg zitten⁶.

In deze paragraaf is duidelijk geworden dat het zo goed als onmogelijk is voor de historicus om compleet objectief te zijn. Een reeks aan persoons- en tijdgebonden factoren zullen altijd voor subjectieve elementen zorgen in het onderzoek en werk van de historici. Door bewust te zijn

van deze belemmeringen en er rekening mee te houden kunnen historici echter

Het Geschiedenisbureau

In een poging om een eenduidige objectieve geschiedschrijving te maken richtte de keizer Taizong van de Tang-dynastie in 629 in China een officieel Geschiedenisbureau op. Het hoofddoel van het geschiedenisbureau was het schrijven van een nationaal geschiedverhaal. Geschiedenis in zijn rijk mocht alleen geschreven worden door ambtenaren van dit bureau. Dit ging volgens een strakke procedure. Een vast aantal ambtenaren ging overal op zoek naar oude bronnen van eerdere dynastieën, en een andere groep werd verantwoordelijk voor het optekenen van de daden van de keizers. Bij elke officiële gelegenheid waarbij de keizer aanwezig was, werd hij geflankeerd door twee ambtenaren; een tekende elk woord van de keizer op, de ander alle andere activiteiten van de keizer. Deze aantekeningen werden naar het Geschiedenisbureau gebracht, waar ze werden opgeslagen. Andere, hogere, ambtenaren zetten deze aantekeningen om in kronieken. De vier hoogste ambtenaren van het bureau gebruikten vervolgens de kronieken en andere bronnen om één nationaal geschiedverhaal te creëren.

Het Geschiedenisbureau viel onder het Keizerlijk Secretariaat. De ministers die hier werkten zagen erop toe dat de kronieken goed geschreven werden. Om de objectiviteit te bewaken had te de keizer zelf geen toegang tot de archieven van het Geschiedenisbureau. Keizer Taizong, die toch benieuwd en bezorgd was over hoe hij in de geschiedenis over zou komen, wilde eens zien hoe hij in de kronieken werd beschreven. Dit werd hem niet in dank afgenomen en hij werd bij de deur tegengehouden. De keizer schijnt sindsdien extra voorzichtig te zijn geweest met opmerkingen als er ambtenaren van het Geschiedenisbureau in de buurt waren. Taizong was een uitzondering, want de meeste keizers na hem lieten zich niet tegenhouden. Zij zorgden er voor dat hun dynastie positief beschreven werd en dat de grootsheid van het keizerrijk centraal stond in de verhalen. De ministers van het Secretariaat zorgden er zelf ook voor dat zij vaak en positief vermeld werden in het nationale geschiedverhaal. Hiermee tastten zij de objectiviteit van de geschiedenis nog meer aan.

De Tang-dynastie wordt tegenwoordig als een van de hoogtepunten in de Chinese beschaving gezien. Hoeveel zou het Geschiedenisbureau daaraan bijgedragen hebben?

Info: D.C. Twitchett, *The Writing of Official History under the Tang* (Cambridge 1992)

wel objectiever te werk gaan dan als zij er niet bewust van zijn. Door bewust te zijn van de verschillen tussen de eigen tijd of cultuur en de bestudeerde tijd of cultuur, kan een deel van deze subjectiviteit ondervangen. In de volgende paragraaf wordt uitgebreid ingegaan op het belang van de historicus om zich goed in te leven in de tijd en personen die hij onderzoekt.

Inleving

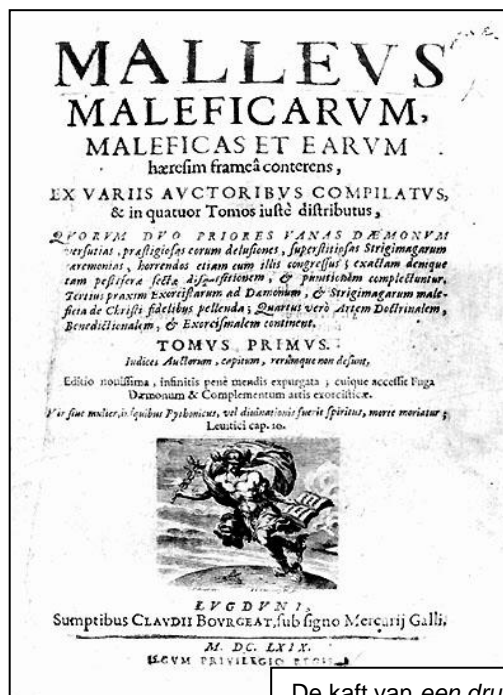
In het stadje Rothenbach in het Zwarte Woud vond in 1485 een opmerkelijke rechtszaak plaats. Een vrouw verdacht van hekserij werd voorgeleid bij de rechtbank van de graaf van Früstenberg. Om te bepalen of zij een heks was, werd het oordeel van God gevraagd: ze moest de vuurproef doorstaan. Bij deze proef diende de verdachte een hete ijzeren staaf uit het vuur halen, en met de staaf in de handen drie passen te lopen. De handen werden voor drie dagen verbonden en daarna werden de brandwonden geïnspecteerd. Als de wonden goed geheeld waren werd de verdachte onschuldig bevonden, maar als de wond geïnfecteerd was, was de verdachte daadwerkelijk een heks. De verdachte vrouw onderging de proef vol vertrouwen. Volgens een ooggetuige liep ze zes passen met de hete staaf en bood zelfs aan om nog verder te lopen. Haar wonden genazen goed en ze werd uiteindelijk vrijgesproken.

Een jaar later keurden twee dominicanenbroeder het vonnis en deze manier van rechtspraak af in hun *Malleus*

Maleficarum (1486), een invloedrijk boek over hekserij. De argumentatie van de broeders is echter opmerkelijk. Zij keurden de gang van zaken af omdat deze in hun ogen open stond voor manipulatie van de duivel. De duivel kon immers de hand van de heks beschermen 'door een onzichtbare substantie tussen de hand en de ijzeren staaf' te stoppen. Het vertrouwen van de vrouw en haar aanbod om meer dan de voorgeschreven drie stappen te zetten maakte haar in de ogen van de broeders extra verdacht⁷.

De rechtszaak van de graaf van Früstenberg zullen de meeste mensen tegenwoordig absurd vinden en zal worden afgekeurd. In onze ogen wordt de vrouw beschuldigd van een misdaad die wij tegenwoordig als onmogelijk beschouwen, en het proces komt daarbij als compleet willekeurig over. Dat de twee broeders kritiek leveren vinden wij vanzelfsprekend, maar dat zij daarbij de willekeur en oneerlijkheid van het proces niet aangrijpen en in plaats daarvan de sluwheid van de duivel als kritiek aanhalen, is voor ons

weer moeilijk te begrijpen. Het lijkt alsof deze mensen in een hele andere wereld leven. In zeker opzicht is dit waar omdat het verleden waarin zij leefden niet meer bestaat. Hoe kunnen wij deze mensen uit het verleden dan toch begrijpen? Hoe kunnen wij ons inleven in de mensen die in deze 'andere wereld' leefden? Daar gaat deze paragraaf over.

De kaft van een druk van de *Malleus Maleficarum* uit 1669

⁷ D. Oldridge, *Strange Histories* (Abingdon 2007), p. 1-3

Collingwoods 'The Idea of History'

De persoon die als eerste het belang van inleving voor de geschiedenis verwoordde is de Britse filosoof en historicus Robin Collingwood (1889-1943). In zijn postuum verschenen werk *The Idea of History* schrijft hij dat, omdat het verleden niet meer bestaat, 'alle geschiedenis de geschiedenis van gedachten is'.⁸ De enige manier om het verleden terug te brengen, is door deze in onze gedachten op te roepen. Het slagen van historische onderzoek is daarmee volgens Collingwood geheel afhankelijk van de capaciteit van de historicus om de gedachten van mensen uit het verleden opnieuw te her-denken of te her-opvoeren in het hoofd. Het heropvoeren van gedachten van mensen uit het verleden is in de woorden van Collingwood 'geen passief overgeven aan de gedachten van een andere, maar is het resultaat van actief en kritisch denkwerk. De historicus kan niet uit het niets zomaar gedachten uit het verleden her-opvoeren. De historicus toetst zijn heropvoering met zijn kennis over de bestudeerde en zijn eigen tijd en is daarom, tijdens het heropvoeren zijn heropvoering continu aan het bekritisieren, vormt daarbij een oordeel over deze gedachten en corrigeert de fouten die hij in zijn eigen heropvoering ontdekt'.⁹

Er is bij het verschijnen van *The Idea of History* veel kritiek geuit op de mogelijkheid van het heropvoeren van gedachten van mensen uit het verleden. Historici die vasthielden aan het belang van gedegen bronnenonderzoek noemden Collingwoods idee 'fantastische tovenarij' en 'complete onzin' en vonden dat Collingwood de geschiedschrijving op deze manier beschreef als een twijfelachtige intuïtieve handeling en niet als

wetenschap.¹⁰ Pas enkele decennia later is men Collingwoods ideeën serieus gaan nemen en kreeg inleving een prominentere plaats in de geschiedwetenschap.

De Britse didacticus Denis Shemilt heeft de theorie van Collingwood concreet gemaakt door met de creatie van drie karakters of portretten te verhelderen wat wel en wat niet tot historische inleving behoort. Deze portretten worden hier kort behandeld.¹¹

Het eerste portret, dat van de *psyche-snatcher*, stelt de historicus voor als een iemand die de ziel van historische personen grijpt. De psyche-snatcher gaat helemaal op in de historische persoon en is als het ware mentaal één geworden met de historische persoon. Hij verliest daarbij zijn eigen identiteit. De psyche-snatcher zou bij het voorbeeld uit het begin van de paragraaf in dit geval beweren te voelen wat de beschuldigde vrouw voelde toen zij zes passen met de gloeiende ijzeren staaf liep. Dit omdat hij het gevoel heeft het verleden opnieuw te herleven zoals de mensen het toen beleefd hebben. Maar is dit realistisch? Hoe kunnen we ons voorstellen hoe het was om daar die zes passen te zetten? Laat staan om te voelen hoe de vrouw zich gevoeld zou hebben? Dit karakter gaat te ver volgens Shemilt. Het tweede portret, de *necromancer*, vrij vertaald met dodenverwekker, wordt niet één met de mensen uit het verleden, maar kruipt alleen in de huid van deze historische personen. Hij beschrijft een beeld van het verleden dat voor zijn publiek herkenbaar, logisch en

⁸ R.G. Collingwood, *The Idea of History* (Oxford 1978), p. 215

⁹ Ibid, p. 215-6

¹⁰ G. Barraclough, *Times Literary Supplement*, January 6, 1956, p. 2, aangehaald in: M.H. Nielsen, 'Re-Enactment and Reconstruction in Collingwood's Philosophy of History', *History and Theory*, Vol. 20, No. 1 (Feb., 1981), pp. 3

¹¹ D. Shemilt, 'Beauty and the Philosopher. Empathy in classroom and history', in: A. Dickinson e.a., *Learning History* (Londen 1984), p.41-43, aangehaald in: S. Levesque, *Thinking Historically* (Toronto 2009), p. 144-146

waarschijnlijk is, zodat ze het gevoel hebben in de wereld van de historische persoon te zijn en door diens ogen te kijken. Dit laatste is echter beperkt, want de historicus verliest zijn eigen identiteit niet en kijkt met zijn hedendaagse gedachten in het hoofd van het persoon uit het verleden. In het geval van Rothenbach zou de historicus in de huid van de vrouw kunnen kruipen, maar zal de vrouw waarschijnlijk voor gek verklaren dat zij zes in plaats van de benodigde drie stappen heeft genomen. Zij neemt lijkt het een onnodig risico. Zo zou de necromancer ook de twee Dominicaner monniken dom kunnen noemen omdat zij geloven dat de duivel de rechtszaak had gesaboteerd, een gedachte die tegenwoordig niet als waarschijnlijk of überhaupt mogelijk wordt gezien. Het laatste portret is dat van de *tijdreiziger*. Deze biedt volgens Shemilt gelukkig een meer acceptabel alternatief voor de historicus. De tijdreiziger probeert net als de psyche-snatcher zich helemaal in te leven in de historische persoon, maar laat daarbij, net als de necromancer, zijn eigen identiteit niet gaan. De necromancer daarentegen projecteert zijn eigen identiteit op de historische persoon, terwijl de tijdreiziger zich wel bewust is van zijn eigen identiteit, maar deze juist bewust buiten het te creëren beeld probeert te houden. De tijdreiziger probeert als het ware rationeel de ervaringen te heropvoeren, en te achterhalen wat de vrouw gedacht zou hebben toen zij haar zes stappen nam, maar zonder meteen een oordeel hierover te geven vanuit de eigen identiteit.

Historische Verbeelding

Omdat historici niet in direct contact staan met de mensen die zij bestuderen is het onmogelijk zeker te weten wat zij geloofden, dachten of van plan waren te doen. De enig mogelijke manier om meer te begrijpen van historische personen is

door het mentaal recreëren – verbeelden – van hoe het zou zijn om in hun positie te zitten.

Deze verbeelding moet niet verward worden met een willekeurig uit de eigen fantasie ontsproten beeld. De verbeelding is dient historisch te zijn en moet dientengevolge gebaseerd te zijn op voldoende historisch bewijsmateriaal. In een vergelijking tussen een romanschrijver en een historicus zegt Collingwood dat 'de romanschrijver slechts een taak heeft, namelijk het construeren van een samenhangend, begrijpelijk, beeld. De historicus heeft een dubbele taak. Hij heeft dezelfde taak als de romanschrijver, maar moet wel zorgen dat het beeld dat hij scheidt overeenkomt met de gebeurtenissen zoals ze daadwerkelijk plaatsvonden. Zijn beeld moet dus kloppen met de tijd en de plaats waarin het plaatsvond. Als tweede moet de geschiedenis logisch en samenhangend zijn en als derde, en meest belangrijke, moet het beeld dat de historicus creëert altijd in overeenstemming is met het beschikbare historisch bewijsmateriaal.

Aangezien we nooit volledig historisch bewijs – lees bronnen – materiaal hebben, blijft er altijd een deel over voor onze verbeelding. Als we bijvoorbeeld kijken naar de 'Anarchie', een tijd van burgeroorlog tussen koning Stephen en zijn nichtje Mathilda in Engeland in de 12^e eeuw, zien we in kronieken dat John Marshall, een ridder aan het hof van Stephen, in 1139 voor zijn koning vecht, terwijl hij een half jaar later door koning Stephan in zijn kasteel belegerd wordt. Hoe John van een voorstander tot een tegenstander van de koning is geworden, is niet overgeleverd. We zijn dus gedwongen te verbeelden dat John ergens tussen de twee momenten zijn trouw aan Stephan heeft opgegeven, de kant van Mathilda heeft gekozen met een belegering van zijn kasteel door Stephen als gevolg. Ditzelfde geldt als John het ene

moment in Londen is, en een maand later in Newbury. Wij verbeelden dan dat hij in deze tussentijd van Londen naar Newbury is gereisd, en dat hij achtereenvolgens op verschillende tussenliggende plaatsen aanwezig was. Deze verbeelding druist niet in tegen de historische realiteit. Critici zijn echter bang dat historici van alles kunnen verzinnen om deze gaten op te vullen, waarbij de creativiteit van de historicus niet is te beperken.

Collingwood is het hier niet mee eens, omdat de historicus niet iets willekeurig verbeeldt. Hij moet een voorstelling maken die consistent is, ondersteund is door bewijsvoering en die realistisch is. Cruciaal hierbij is dat we alleen een beeld vormen hoe het was als ze zichzelf kunnen verplaatsen in die historische periode of cultuur, zelfs als deze fundamenteel anders is dan hun eigen. Hierbij moet men dus bewust zijn van de verschillen en overeenkomsten tussen de eigen tijd en deze dienen onderzocht te worden.

Omdat het voor historici toch onmogelijk is zichzelf geheel weg te cijferen, zal hun eigen positie onvermijdelijk afbreuk doen aan de relatie met het verleden. Om die reden kunnen wij nooit echt door de tijd reizen en exact de situatie en gedachten heropvoeren zoals deze daadwerkelijk was in het verleden. 'Verbeelding' zoals de Amerikaanse didacticus Bruce VanSledright concludeert, 'lijkt de best, maar tegelijk minst betrouwbare bondgenoot te zijn van de historicus'¹².

Contextualiseren

Omdat de verbeelding realistisch moet zijn, moet deze continu getoetst worden op de historische context van de historische personen. De term context en contextualiseren komen van het Latijnse werkwoord 'contextere', dat 'samenweven' betekent, het verbinden van draden in een patroon. Uit de letterlijke betekenis van dit woord blijkt dat het proces van contextualiseren

In de miniserie Pillars of the Earth (2010) wordt de kroning van koning Stephen verfilmd. Door een tekort aan bronnen is deze re-creatie van de kroning ook alleen mogelijk met veel historische verbeelding. Hoe meer verbeelding nodig is om een beeld te creëren, des te onbetrouwbarder de re-creatie is.

¹² B.A. VanSledright, 'From Empathic Regard to Self-Understanding: Im/Positionality, Empathy, and Historical Contextualisation', in: O.L. Davies, e.a., *Historical Empathy and Perspective Taking in the Social Studies* (Boston 2001), p. 59

complexer is dan het plaatsen van een puzzelstukje op de juiste plek om een vooraf bepaald beeld te creëren. Contextualiseren is een actief proces waarin een context gecreëerd wordt. De context waaraan de verbeelding getoetst moet worden bestaat uit alle aspecten waar de wereld uit is opgebouwd, zoals de geografische setting, maar ook het politieke, sociale en intellectueel-mentale klimaat uit die tijd. Daarnaast zijn er nog aspecten als biografische informatie over de historische persoon, maar ook de taalkundige context, want ook taal is onderhevig aan verandering. Pas als men een juiste context heeft, is men in staat om zich een goed beeld te vormen¹³.

Hieronder wordt aan de hand van drie contexten die de Canadese didacticus Stephane Levesque gebruikt, duidelijk gemaakt welke context gebruikt moet worden om tot inleving te komen:

De eerste wordt de *persoonlijke context* genoemd. Deze verwijst naar de innerlijke overtuigingen, perspectieven en het milieu van de onderzochte personen. Deze context is in het kader van bronnenkritiek in een eerder hoofdstuk al aan bod gekomen, men stelt immers vragen aan bronnen om deze betekenis te geven en te begrijpen. Wie heeft de bron geschreven? Met welk doel en vanuit welke overtuiging heeft deze persoon geschreven? Deze vragen horen bij de persoonlijke context. In het geval van de rechtszaak in Rothenbach kunnen wij ons afvragen wat wij aan informatie over het persoonlijke leven moeten weten om de beschuldigde vrouw te begrijpen. Wat moeten wij over haar weten om te kunnen begrijpen waarom zij zes in plaats van drie passen neemt?

Een deel van het antwoord zal bij de persoonlijke context van de vrouw horen, maar een deel ook bij de wat grotere

sociaal-culturele context van haar tijd. Hoe dacht men in die tijd over hekserij? Hoe reëel was de dreiging van de duivel voor de mensen in die tijd? De verschillende waarden en normen, ceremonies, opvattingen over eer, verhoudingen tussen sekse, en klassen of standen, spelen allemaal een rol in wat de mensen beweegt tot hun acties. De enige manier om de historische personen goed in hun context te plaatsen, zowel persoonlijk als sociaal-cultureel, is door de historische tijd die onderzocht wordt grondig te bestuderen. Hoe meer men weet van een bepaalde periode en streek, des te uitgebreider de context waarop de historische verbeelding getoetst wordt en des te betrouwbaarder de inleving en het uiteindelijke beeld dat geschetst wordt. Het is niet voor niets dat historici zich specialiseren in een bepaald tijdvak of onderwerp. Goed ingelezen zijn in een onderwerp is een voorwaarde voor historische inleving.

Contextualiseren kan nooit goed voltooid worden, zonder rekening te houden met degene die de geschiedenis bestudeert: *wijzelf*. De altijd veranderende wereld waarin wij ons bevinden beïnvloedt de manier waarop wij het verleden beeldvormen. Geschiedenis, wordt weleens gezegd, is een oneindige dialoog tussen het verleden en het heden. Om deze reden is historisch contextualiseren alleen mogelijk als historici kunnen differentiëren tussen heden en verleden, en daarmee hun eigen positie ten opzichte van het verleden kunnen bepalen. De historicus moet zich bewust zijn van zijn *tijd- en plaatsgebondenheid* als hij het verleden onderzoekt om presentisme te voorkomen. Presentisme is de neiging van mensen uit het heden om geen onderscheid te maken tussen heden en verleden, om naïef de hedendaagse normen en woorden op te leggen aan hun voorgangers, alsof de twee contexten magisch samengevoegd kunnen worden,

---

¹³ S. Wineburg, *Historical Thinking and Other Unnatural Acts* (New York 1998)

zoals bij de eerder genoemde necromancer het geval is. Het is noodzakelijk om mentaal bewust te worden van de eigen persoonlijke aannames, waarden en culturele context. Dit kan door vragen te stellen als: Wat voor manier van denken moet ik hebben om deze historische context te kunnen begrijpen? Hoe bewust ben ik van de aannames die ik maak? Wat is er voor nodig om deze bron anders te interpreteren?

De historicus dient zich ook bewust te zijn dat de culturele context zich vaak uit via taal. Gezien de dominante rol van geschreven bronnen in de geschiedschrijving, is het belangrijk dat de historicus ook rekening houdt met de veranderlijkheid van de taal. Hiermee wordt zowel zijn eigen taal als de historische taal in de bron bedoeld. Ook de taal dient in de context geplaatst te worden. Hebben de woorden nog wel dezelfde betekenis? Woorden kunnen nu hele andere betekenissen hebben

gekregen en, kunnen dus leiden een onhistorisch begrip van het verleden als de hedendaagse context en betekenis onopgemerkt op eerdere teksten wordt gelegd.

We hebben in deze paragraaf gezien dat inleving een complexe activiteit is, die niet vanzelfsprekend is. Historische verbeelding en contextualiseren zijn noodzakelijke voorwaarde om tot gedegen inleving te komen, waarbij de historicus als het ware in de huid kruipt van de historische persoon, diens verbeelde gedachten in de context plaatst en daarbij rekening houdt met zijn eigen identiteit en context. Als de historicus zich goed heeft ingeleefd, dan kan hij pas een oordeel vellen over de handelingen van historische personen. Verschillen in waarden en normen spelen bij het vellen van een oordeel een cruciale rol. De volgende paragraaf gaat over waarden en normen en het moreel oordelen van de geschiedenis.

De verdronkenen en de geredden

Primo Levi schrijft in dit boek dat hij mede tot het schrijven van dit boek is gekomen na een bezoek aan een middelbare school. Hier probeerde hij als Holocaust-overlevende de leerlingen te vertellen hoe het leven was in een concentratiekamp. In de klas werd hij geconfronteerd met vragen van de leerlingen als: Waarom ben je niet ontsnapt? Waarom kwam je niet in opstand? Waarom voorkwam je niet dat je werd opgepakt? Ondanks zijn pogingen om uit te leggen dat de Duitsers zo grondig te werk gingen dat het niet eens meer opkwam in de gedachten van de joden om te ontsnappen, accepteerden de leerlingen zijn uitleg niet. Levi werd verzocht een kaart op het bord te tekenen van het kamp. Na een korte analyse van de tekening kwamen de leerlingen met een ontsnapingsplan: 's Nachts een wachter ombrengen, zijn kleren aandoen, de energievoorziening van het kamp afsluiten en daarna kon je gewoon naar buiten lopen. 'Als je dit nog een keer overkomt, moet je gewoon doen zoals ik het nu laat zien. Dan zul je zien dat je kan ontsnappen', zei de leerling vol overtuiging tegen Levi.

Het bezoek aan de school deed Levi realiseren dat er in de media een geheel ander beeld ontstaan was van het leven in een concentratiekamp. Omdat de leerlingen niet weten hoe het leven in de kampen was, kunnen ze niet begrijpen waarom niet veel meer joden geprobeerd hebben te vluchten. Ze missen genoeg context om zich goed in te leven. Zijn ervaring voor de klas heeft hem mede doen besluiten een nieuw boek te schrijven. In 1986 verscheen zijn *De verdronkenen en de Geredden* waarin de vraag wie en waarom deze mensen de kampen overleefden centraal staat. Door dit boek te lezen leert men hoe effectief de Duitsers waren in het breken van elke gedachte of wil tot verzet bij de kampbewoners door ze op het randje van de dood te houden. Ontsnappen was geen optie.

Info: P. Levi, *De Verdronkenen en de geredden* (Amsterdam 1991)